Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

Alanında Uluslararası Araştırmalar IX

Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler

KASIM 2022

Editör:
Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

Sosyal Beşeri ve İdari Bilimler

Alanında Uluslararası Araştırmalar IX

EĞİTİM
yayınevi

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR IX

Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın

Genel Yayın Yönetmeni: Yusuf Ziya Aydoğan (yza@egitimyayinevi.com)
Genel Yayın Koordinatörü: Yusuf Yavuz (yusufyavuz@egitimyayinevi.com)
Sayfa Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi
Kapak Tasarımı: Eğitim Yayınevi Grafik Birimi

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Yayıncı Sertifika No: 47830

E-ISBN: 978-625-6382-15-2
1. Baskı, Kasım 2022

Kütüphane Kimlik Kartı

SOSYAL BEŞERİ VE İDARİ BİLİMLER ALANINDA ULUSLARARASI ARAŞTIRMALAR IX
Editör: Dr. Öğr. Üyesi Kaya Ağın
440 s., 165x240 mm
Kaynakça var, dizin yok.
E-ISBN: 978-625-6382-15-2

Copyright © Bu kitabın Türkiye'deki her türlü yayın hakkı Eğitim Yayınevi'ne aittir. Bütün hakları saklıdır. Kitabın tamamı veya bir kısmı 5846 sayılı yasanın hükümlerine göre kitabı yayımlayan firmanın ve yazarlarının önceden izni olmadan elektronik/mekanik yolla, fotokopi yoluyla ya da herhangi bir kayıt sistemi ile çoğaltılamaz, yayımlanamaz.

EĞİTİM
yayınevi
Yayınevi Türkiye Ofis: İstanbul: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Atakent mah. Yasemen sok. No: 4/B, Ümraniye, İstanbul, Türkiye

Konya: Eğitim Yayınevi Tic. Ltd. Şti., Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
+90 332 351 92 85, +90 533 151 50 42, 0 332 502 50 42
bilgi@egitimyayinevi.com

Yayınevi Amerika Ofis: New York: Egitim Publishing Group, Inc.
P.O. Box 768/Armonk, New York, 10504-0768, United States of America
americaoffice@egitimyayinevi.com

Lojistik ve Sevkiyat Merkezi: Kitapmatik Lojistik ve Sevkiyat Merkezi, Fevzi Çakmak Mah. 10721 Sok. B Blok, No: 16/B, Safakent, Karatay, Konya, Türkiye
sevkiyat@egitimyayinevi.com

Kitabevi Şubesi: Eğitim Kitabevi, Şükran mah. Rampalı 121, Meram, Konya, Türkiye
+90 332 499 90 00
bilgi@egitimkitabevi.com

İnternet Satış: www.kitapmatik.com.tr
+90 537 512 43 00
bilgi@kitapmatik.com.tr

kitapmatik
ilk okuyan siz olun
internetteki kitapçınız

İÇİNDEKİLER

AKILLI TURİZM DESTİNASYONLARI: KAVRAMSAL BİR İNCELEME 5
Mehmet TEKELİ

BİBLİYOMETRİK ANALİZ TEKNİĞİ İLE FAKTÖR ANALİZİ UYGULANMIŞ LİSANSÜSTÜ TEZLERİN İNCELENMESİ: 1979-2022 21
Aynur İNCEKIRIK, Merve İŞSEVEN, Öznur İŞÇİ GÜNERİ

BİREYSEL İŞ YAPILANDIRMA (JOB CRAFTING): KISA BİR BAKIŞ..... 31
Nuray TURAN

BLOK ZİNCİRİ İLE DİJİTAL TUTUNDURMA FAALİYETLERİ 39
Melek ŞARDAĞ KARABULUT

ÇARŞAMBA OVASINDAKİ KLİMATİK ÖZELLİKLERİN ŞEKER PANCARI TARIMI AÇISINDAN ANALİZİ 49
Yahya KADIOĞLU, Derya AĞBABA

***DİJİTAL ÇAĞDA* ETİK PAZARLAMA..... 59**
Uğur UĞUR

ETNOKÜLTÜREL VE COĞRAFİ AÇIDAN DOĞU İLE BATI MEDENİYETLERİ ARASINDA KALAN BİR HELLENİSTİK KRALLIK: KOMMAGENE..... 75
Fırat GÜLERDOĞAN, Cuma Ali YILMAZ

FİNANSAL RAPORLAMAYA İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVEDE YER ALAN FİNANSAL RAPORLAMA İLE İLGİLİ HUSUSLARIN DEĞERLENDİRİLMESİ..... 91
Mehmet YÜCENURŞEN

GENÇLERDE ALKOL- MADDE KULLANIM RİSK FAKTÖRÜ OLARAK ÖZ DENETİM, STRESLE BAŞA ÇIKMA VE SOSYAL DESTEK.....115
Ayşe KIZILTAŞ

JOHN RAWLS'UN LİBERAL TOPLUM KURAMI.....141
Bekir GEÇİT

KAMU YÖNETİMİNDE REFORM SÜRECİNİN İZLERİNİ SÜRMEK: 1933-1954 YILLARI ARASINDA HAZIRLANAN YABANCI UZMANLARIN RAPORLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME.....159
Emre AKCAGÜNDÜZ

KOVİD-19 KRİZİNİN BEYİN GÖÇÜNE ETKİSİ.....173
Özlem KÜÇÜK

KUNDUZ DAĞI (VEZİRKÖPRÜ) YAYLALARI'NDA DOĞAL ÇEVRE MESKEN İLİŞKİSİ.....193
Yahya KADIOĞLU, Aynur AYDIN

MARKA NEFRETİ **205**
Nilsun SARIYER

MATERYALİZM VE REKLAMLAR **223**
Fatma YASA

OSMANLI DÖNEMİ ANTALYA'SINDA GİYİM KUŞAM KÜLTÜRÜ **237**
Bektaş KAYA, Güven DİNÇ

OTOMOBİL PERFORMANS SIRALAMASININ TOPSİS YÖNTEMİYLE BELİRLENMESİ **259**
Sait PATIR

ÖDEMELER DENGESİ VE TÜRKİYE'NİN ÖDEMELER DENGESİNİN ANALİZ EDİLMESİ **267**
Burak UĞUR

ÖRGÜTSEL GÜÇ MESAFESİ VE ÖRGÜTSEL POLİTİKA ALGISI: MEDYA SEKTÖRÜ ÇALIŞANLARI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA **287**
Ahmet HAS, Ebru YILDIZ

POZİTİF PSİKOLOJİK SERMAYE **317**
Nuray TURAN

SERVQUAL YÖNTEMİ İLE HİZMET KALİTESİNİN ÖLÇÜLMESİ: KAFE İŞLETMESİNE İLİŞKİN BİR UYGULAMA **325**
Emre EKİN, Gamze DOLANBAY

TEK PARTİLİ DÖNEMİN İLK SERBEST ARA SEÇİMİNDEN 17 HAZİRAN 1945 İSTANBUL SEÇİMİ **337**
Çağlar TAN

TIBBİ ATIKLARIN TOPLANMASINDA KÜME KAPSAMA MODELİ İLE ARAÇ ROTALAMA OPTİMİZASYONU **355**
Emre EKİN

TÜRK DÜNYASININ SİYASİ, SOSYAL VE EKONOMİK ANLAMDA "SORUNLARI, İHTİYAÇLARI VE POTANSİYELİ" **373**
Abdullah TURAN

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN DİJİTAL PAZARLAMA KONUSUNDAKİ ALGILARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME **403**
Fatma YİĞİT AÇIKGÖZ, Selin AYGEN ZETTER

YEREL YÖNETİMLERİN GÜNCEL SORUNLARININ KATILIMCILIK İLKESİ ÇERÇEVESİNDE DEĞERLENDİRİLMESİ **413**
Güngör ÖZCAN, Müge GEÇ

YÖNETİM VE ORGANİZASYON PERSPEKTİFİNDEN ÖRGÜTSEL SABOTAJ **425**
Sibel ÇALI

KOVİD-19 KRİZİNİN BEYİN GÖÇÜNE ETKİSİ

Özlem KÜÇÜK[1]

GİRİŞ

İnsan sermayesi kaçışı olarak bilinen beyin göçü, bilhassa en yetenekli ve kalifiye bireylerin veya insan gücünün, az gelişmiş ülkelerden insan sermayesi getirilerinin takdir edildiğine inandıkları gelişmiş ülkelere hareketini anlatmaktadır. Beyin Göçü terimi, İngiliz Kraliyet Cemiyeti tarafından, İngiltere›den Amerika Birleşik Devletleri›ne göç yoluyla mühendislerin, profesyonellerin, doktorların ve bilim adamlarının akın halinde gidişine atıfta bulunmak üzere türetilmiştir. O dönem beyin göçü, «Teknik, yönetimsel, bilimsel ve idari personelin az gelişmiş ülkelerden Kuzey Amerika ve Avrupa›ya veya yarı gelişmiş ülkelerden gelişmiş ülkelere kaçışını» ifade etmektedir (Adeyemi, Joel, Ebenezer ve Attah, 2018).

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasındaki ekonomik uçurumun önemli bir yönünü, siyasal, ekonomik, sosyal ve psikolojik olarak giderek artan kocaman farklılıklar oluşturmaktadır. Nitekim hastalıkların fiziksel ve ekonomik yükleri, gelişmekte olan ülkelerde yaşayanları gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilemektedir. 1999 DSÖ Dünya Sağlık Raporu'nun, 20. yüzyılda küresel olarak elde edilen sağlık alanındaki nispeten uzun başarı listesine rağmen, önlenebilir hastalık ve yetersiz beslenme nedeniyle dezavantajlı nüfuslarının taşımaya devam ettiği yükün, Kovid-19 salgını ile katlanılmaz hale geldiğini göstermektedir. Nitekim Pakistan'da bir türlü önü alınamayan çocuk felci için Bill Gates ile Pakistan devlet başkanı çocuk felci aşısı ve tıbbi yardım hususunda anlaşmaya varmışlardır (Fidler, 1999; Haberler, 2022).

Kovid-19 salgını, küresel ekonomileri, sağlık hizmetleri sistemlerini ve üniversiteler dâhil kurumları derinden sarmıştır. Nitekim ekonomik ve sosyal hayatın

1 Öğr.Gör.Dr., Kocaeli Üniversitesi Turizm Fakültesi, ozlem.kucuk @kocaeli.edu.tr, https://orcid.org/0000-0002-7717-2439.

dijitalleşmesine yol açarken dijital becerilere duyulan ihtiyaca yönelik eğilimleri hızlandırmıştır. Diğer yandan, geçmiş 500 yıldan fazla bir süredir devam eden Batının küresel hegemonyası, Asya'nın ve küresel Güney'in yükselen piyasaları nedeniyle zayıflamış görünmektedir. Yirmi birinci yüzyıl boyunca hâkim olması muhtemel hegemonik rekabetlerin habercisi ise gerileyen ABD ile yükselen Çin arasındaki ticaret savaşıdır (Zeleza ve Okanda, 2021: 4-5).

Çin'in ekonomik gelişimi için kritik alan, yüksek vasıflı, ağ bağlantılı ve girişimci bireylerdir. Yine de, 1980'lerden buyana artan sayıda Çinli öğrenci lisans ve yüksek lisans dereceleri almak üzere yurtdışına gitmiş ancak eğitimleri sonrası gittikleri ülkede kalmayı tercih etmiştir. Hollanda genelinde yapılan bir araştırma Çinli öğrencilerin en yüksek kalıcı kalma olasılığını gösterdiğini, diğerlerinin ise mezun olduktan sonra ayrıldığını ve neredeyse hiç geri dönmediğini göstermiştir (Tharenou ve Seet, 2014: 55).

Kazakistan gençliğinin bazı temsilcileri, AB tarafından sunulan eğitim ve akademik hareketlilik programlarının Avrupa'nın beyin kazanımına yönelik olarak beyin göçüne dair politikalarını desteklediği yönündedir (Arynov, 2022: 50).

Beyin göçü veren ülke için eğitimli beşeri sermaye kaybı yerinin doldurulması zor, politik ekonomik ve sosyal yönleri olan bir olgudur. Beyin göçü, göç veren ülke açısından iktisadi kalkınma ve uluslararası rekabetini olumsuz yönde etkileyen bir olgudur (Arslan, 2017: 2). Özgürlük söylemi ve özgürlük heykeli ile efsaneleşen ABD, faşist rejimlerin artan şekilde Avrupa'da iktidara gelmesi ile muhalif ve/veya Musevi kökenli, Oppenheimer, Einstein, Von Braun gibi önemli bilim adamlarının ülkeye göç etmesiyle "beyin açığını" kapatmıştır. Nitekim İbni Sina'nın söylediği gibi sanat ve bilim takdir görmediği yerden göç etmektedir. Beyin göçü, göçmen gönderen ülkelerdeki birçok politikacıyı endişelendirmektedir. Hükümetler, yok olan tıbbi sistemlerden, öğretmen ve mühendis eksikliklerinden ve ulusal eğitim sistemlerinin eğitmek üzere para ödediği yeteneklerin çalınmasından şikâyet etmektedirler (Göngen, 2013; Gibson and McKenzie 2011).

Sensörler, insansız hava araçları, robotlar, dijital platformlar, yapay zekâ ve sanal gerçeklik gibi gelişen teknolojiler ile yeni işlevleri yerine getiren büyük teknolojik kayıt odaları giderek artan şekilde birbirine bağlı bileşenler olarak faaliyet göstermektedir. Örneğin pandemi sırasında, video iletmek için kullanılan veri sıkıştırma algoritmaları, evden çalışan ofis çalışanları sanal olarak bir araya gelerek yeni bir uzaktan çalışma çağını başlatırken Zoom'un vazgeçilmez bir teknoloji haline gelmesini sağlamıştır. Benzer şekilde, araç çağırma ve hizmet kiralama alanlarında dijital platformların yükselişi, çalışanları büyüyen bir iş ekonomisinde bağımsız yükleniciler haline getirmiştir (Bailey, 2022: 1).

Çalışma araçlarının (analog ve dijital) internete bağlanması, üretkenlik için yeni potansiyeller açmaktadır. Böylece, daha fazla iş türü organize edilebilir, bu da maden kamyonları, büyük cerrahi donanımlar gibi hassas cihazlar üzerinde uzaktan

kontrolü mümkün kılmaktadır. Aynı zamanda çalışanlara dünya çapındaki işgücüne erişim olanağı sağlayan küresel bir uzak iş ekonomisi olarak etkin bir şekilde hizmet eden "çevrimiçi emek platformları" aracılığıyla, daha önce erişilemedikleri için kendilerine verilemeyen yeni işleri bulmalarını mümkün kılan fırsatlar sunmaktadır. Bu tür platformlar küreseldir ve doğası gereği son derece hareketli ve "coğrafi olarak değişken" yapıdadır ve dijital emeğin (her yerden yapılabilen iş) uzaktan alınıp satılmasını ihtiva etmektedirler (Larsson, 2018: 322).

Yirmi birinci yüzyılın başından bu yana, uluslararası göçün bölgesel dinamiklerinde ve hükümetlerin insan hareketliliğini yönetme biçimlerinde değişiklikler meydana gelmiştir. Orta Amerika'nın üç kuzey ülkesi (Guatemala, El Salvador ve Honduras) ile Meksika'yı Amerika Birleşik Devletleri'ne bağlayan göç sistemine, ABD artık uymamaktadır. Bunun yerine, birbirini takip eden hükümet planları ve projeleri ve daha karmaşık göç yolları ile göçmenlerin kırılganlığının artması sağlanırken, ABD sınırlarını katı bir şekilde koruyarak yeni bir perspektif ortaya koymaktadır. Böylece, belirsizleşen rotalar, tehlikeli sınır geçişleri, daha uzun seyahat süreleri ve çok çeşitli risklerle şiddet biçimlerine maruz kalmayı içeren olaylar nedeniyle Amerika Birleşik Devletleri'ne göç, daha karmaşık hale gelmiştir (Faret, Anguiano Te´llez ve Rodrı´guez-Tapia, 2021: 63).

Orta Amerika'nın Kuzey Üçgenindeki (Guatemala, Honduras ve El Salvador) özel sektör, istihdam yaratmada, ekonomik büyümeyi yönlendirmede ve yeniliği teşvik etmede merkezi bir role sahiptir. Ancak, bahsi geçen bölge, çok yüksek düzeyde ekonomik kayıt dışılığın, zayıf hükümet kurumlarının ve yaygın yolsuzluğun yaşandığı bir bölge olduğu için göç vermektedir (Bozmoski ve Sadurní, 2021).

Orta ve Doğu Avrupa'nın düşük maliyetli üretimine odaklanan mevcut büyüme modeline olan güven, Kovid krizi sonrası da devam etmektedir. Ancak Kovid salgınını ürettiği ekonomik krizden Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinin toparlanmasına yönelik olarak teknoloji kümeleri aracılığıyla işbirliğinin güçlendirilmesi yeniliği teşvik edebilir ve genel rekabet gücünü artırabilir. İlaveten, uzun süreli bir teknolojik beyin göçü karşısında BT yeteneklerini artırmak bölgenin çekiciliğini artırabilir. Nihayetinde, daha fazla işbirliği ve bölge çapında daha çekici bir dijital ekosistem, Orta ve Doğu Avrupa'nın Batı Avrupa'ya dijital işgücü olarak beyin göçünü azaltmaya yardımcı olabilir (Dobriansky, Witucki, Fleck ve Kannengeiser: 16-17).

'Beyin göçü' terimi, insan sermayesi biçimindeki kaynakların uluslararası transferini ifade ederken çoğunlukla gelişmekte yâda az gelişmiş ülkelerden yüksek eğitimli çalışanların gelişmiş ülkelere göçüdür. Karşılaştırmalı veriler 2000 yılına kadar OECD'ye üye ülkelerde yaşayan 20 milyon yüksek vasıflı göçmenin (yabancı doğumlu yükseköğrenim görmüş işçiler) olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece on yılda OECD üyesi ülkelerde yaşayan, vasıfsız göçmenler için sadece % 14, 4'lük bir artışa karşın vasıflı işçilerde %63, 7'lik bir artış söz konusu olmuştur. Bu yüksek vasıflı göçmenlerin büyük çoğunluğu gelişmekte olan ülkelerden gelmektedir ve

şu anda OECD'ye yapılan toplam göçün üçte birinden fazlasını temsil etmektedir (Beine, Docquier and Rapoport, 2008, s.63).

Bu makale gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere beyin göçünün Kovid-19 krizi ile yaşadığı kırılmayı incelemektedir. Geleneksel beyin göçünün yerini almakta olan dijital beyin göçü, gelişmiş ülke vatandaşlığına giden yolu kapatacak görünümdedir. Diğer yandan gittikleri ülkede hemşehrileri ve gurbetçi girişimciler ile ilişkiler kuran, edinmiş olduğu bilgiyi ve tecrübeyi yaşadığı ülkeye götüren, ülkesinin teknoloji geliştirme kapasitesine kritik bağlantılar kurarak yardım eden yüksek vasıflı göçün kazanımları sıkıntıya girebilir. Zira gittikleri ülkede iş başında eğitim ve iş deneyimi yoluyla AR-GE kaynaklı teknolojik bilgi edinen yerli işçiler, kendi ülkelerine döndüklerinde önemli kazanımlar sağlamaktadırlar. Aynı şekilde, ev sahibi ülkeye yüksek vasıflı teknolojik bilgi sahibi yabancı işçilerin beyin göçüde önemli bir kazanımdır. Yapılan araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere giden, öğrenciler akademisyenler ve yüksek vasıflı işçilerin kendi ülkelerine yüksek teknoloji geliştirme ve ikili işbirlikleri gibi hususlarda önemli kazanımlar sağladığını göstermektedir. Nitekim Taiwan, Hindistan ve Çin, eğitimini tamamlamak ya da çalışmak üzere giden yüksek eğitimli işgücünün eve geri dönmesiyle önemli katkılar elde etmiştir. Diğer yandan Kovid-19 sürecinde hızlanan dijitalleşme nispeten düşük düzeydeki uzaktan çalışmayı dünya genelinde önemli oranda yaygınlaştırmıştır. Öyle ki pek çok ülke uzaktan çalışma mevzuatı gibi düzenlemelere gitmiştir. Uzaktan çalışma ve gig ekonomi, evinden başka bir ülkeye yerleşmeden çevrimiçi çalışma imkânları sunmaktadır. Tüm bu gelişmeler beyin göçü için avantaj ve dezavantajlara neden olacaktır. Bu araştırmanın metodolojisi, literatür taramasına, Dünya Bankası veri tabanına, UNCTAD, OECD Araştırma Raporları ve yayınlarına dayanmaktadır.

Bu makalenin başlangıç noktası 21. Yüzyılın kaçınılmaz olaylarından biri olan beyin göçüdür. Neden yaşadığımız yüzyılda beyin göçü bu derece artmıştır? Teknolojik yenilikler bilhassa dijital işgücü platforlarındaki artış, bireyin kendi ülkesini terketmeden yer değiştirmeden, başka bir ülkenin şirketi için çalışabilmesine olanak tanımaktadır. Bu durum yeni yeni çalışılmaya başlanan dijital beyin göçü kavramını güncel hayatımıza hızla yerleştirmektedir. Diğer yandan Kovid-19 virüsüne bağlı hastalıklar nedeniyle sağlık sektöründe artan yoğun ve yorucu çalışma saatleri ve gelişmiş bölgelere göre gelirlerdeki gerilemeler, Rusya Ukrayna arasındaki savaş başta olmak üzere yaşanan gerilimler, insan hakları ihlalleri, ekonomik sıkıntılar beyin göçünün hızlandırmıştır. Hayek'in tüm ihtiyaçları karşılanan bir askerdense köprü altında yatan kişi daha özgürdür sözü günümüz göç olgusuyla uyuşmaktadır. Bu araştırma multidisipliner veri tabanlarına ulaşarak oluşturulmuştur. E-Kütüphane hizmetleri farklı disiplerden kaynak bulma noktasında büyük bir avantaj sağlamıştır. ProQuest e-Book Central, EBSCO Hoste, e-Book Academic Collection, JSTOR Archive Journal Content, Oxford Journals Online, Springer Link, Wiley Online Library, Taylor&Francis kullanılan veri kaynaklarıdır. Sosyal Çalışmalara ilişkin

araştırmalarda dünya genelinde güvenilen kuruluşlardan OECD, UNCTAD, Dünya Bankası verileri beraberinde Tüik verileri de araştırmada kullanılmıştır. Böylelikle, gerekli olan bulgulara ulaşmak üzere çok kaynaklı bir veri tabanı kullanılmış bir nitel çalışma elde edilmiştir

1. Beyin Göçü ve Beşeri Sermaye

2020'de yeni bir Dünya Bankası Grubu analizi, Kovid-19 salgının, özellikle gelişmekte olan ülkelerde son on yılda sağlık ve eğitimde güçlükle elde edilen kazanımları tehdit ettiğini ortaya koymaktadır. İnsanların yaşamları boyunca biriktirdikleri bilgi, beceri ve sağlık- yatırımlarının tümü olan beşeri sermaye, hem ülkelerin ekonomik büyümelerini geliştirmelerinin hem de bireylerin potansiyellerini ortaya çıkarmanın en iyi yoludur (World Bank, 2020).

Gerek terör, savaş, kötü yönetim ve yoksulluk gerekse bölgeler arası ekonomik eşitsizlikler ve küresel kıt kaynaklar, uluslararası göçün yirmi birinci yüzyılın kaçınılmaz olarak en büyük zorluklarından birisi olacağını göstermektedir. Daha düşük işlem ve iletişim maliyetleri ile göçmen ağlarının oluşumu gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göçü kolaylaştırmıştır. Gerek, makine verimliliği ile insan yeteneklerinin birleştirildiği yeni teknolojik ilerlemeler gerekse Kovid-19 virüsüne bağlı beyin sisi hastalığı ve aşırı teknoloji bağımlılığının, beynin küçülmesine etkisi gelişmiş ülkelerde yüksek vasıflı beşeri sermayeye ihtiyacı artırmıştır. Tüm bu demografik gelişmeler yaşanırken insanlık yeni bir düzensiz beyin göçü dalgası içine girmektedir (de Melo, 2007; The Guardian, 2022).

1.1. Beyin Göçü Kavramı ve Yeni Eğilimler

Beyin göçü, gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş sanayi ülkelerine yetenekli ve profesyonel personelin göçünü anlatmaktadır. Beyin göçü sorununun büyüklüğünü belgeleyen bir dizi çalışma mevcuttur. Ekonomik, politik ve sosyal faktörler tarafından üretilen ve hem gönderen hem de alan ülkelerdeki politikalardan güçlü bir şekilde etkilenen karmaşık süreçleri içermektedir. Örneğin, Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı (UNCTAD)'ın 1984 tarihli bir raporuna göre, 1961 ve 1972 yılları arasında yaklaşık 400.000 vasıflı insan gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç etmiştir (Miyagiwa,1991: 743).

Dünya çapında, yüksek eğitimli tüm insanlar için göç oranı yüzde 6, 6'dır ve düşük vasıflı kişilerin yüzde 2, 63'lük göç oranından oldukça yüksektir. Gelişmiş ülkelerde göçmenlerin yüzde 35'i yükseköğrenim görmüşken, diğer gelişmekte olan ülkelerde bu pay bu seviyenin üçte biri: yüzde 13 civarındadır. UNCTAD En Az Gelişmiş Ülkeler Raporu'na göre, beyin göçü - vasıflı işçilerin göçü - en az gelişmiş ülkelerde (EAGÜ) yaygındır ve bu tür ulusların ekonomilerini genişletmelerine ve yaşam standartlarını yükseltmelerine yardımcı olmak için teknolojiyi kullanmanın önünde ciddi bir engeldir. Genel olarak, EAGÜ'lerde üniversite düzeyinde eğitim almış yaklaşık 6,6 milyon insan olduğu düşünüldüğünde, 2004 yılında EAGÜ'lerden yaklaşık 1 milyon vasıflı kişinin gelişmiş ülkelerde yaşadığı ve

çalıştığı tahmin edilmektedir, bu da %15'lik bir beyin göçüdür. Rapor, dünyadaki 50 EAGÜ'nin, beyin göçünden gelişmekte olan ülkelere göre daha fazla etkilendiğini göstermektedir (UNCTAD, 2012).

Amerika Birleşik Devletleri'nde bilim ve mühendislik mesleklerinde yabancı doğumlu bireylerin sayısı yerlilerinkinin iki katı oranında artarak 1970'de yüzde 7,6'dan 1997'de yüzde 15'e çıkmıştır. ABD Ulusal Bilim Vakfı'ndan gelen 2008 verileri, Amerika Birleşik Devletleri'nde yaklaşık 3,3 milyon göçmen bilim adamı ve mühendis olduğunu göstermiştir (Leipziger, 2008: 1). Diğer uluslar için insan sermayesi ve inovasyonun hiç bu kadar değerli olmadığı bir zamanda, ABD yabancı doğumlu yetenekli bireyler için daha sıcak karşılama potansiyeline sahiptir. 21 Ocak 2022'de ilan edilen İstihdam Temelli Göçmenler İçin Geliştirilmiş Ulusal Menfaat Feragatleri isimli düzenleme ABD'de birçok göçmen için önemli bir kılavuz olabilir. Böylelikle Biden yönetimi yetenekli bilim adamları ve mühendisler için yeni bir yaklaşım geliştirirken, sanat, televizyon endüstrisinde çalışanları için bu uygulama geçerli değildir. Nitekim ABD ekonomisine fayda sağlamak için ileri düzey mühendislik ve bilim alanında eğitimini tamamlamak ve çalışmak üzere ABD'ye gelen ve geri dönecek olan yüksek eğitimli yabancılara açık bir politika başlatılmıştır. USCIS [ABD Vatandaşlık ve Göçmenlik Hizmetleri] politika güncellemesi, ulusal çıkar feragatinin STEM [bilim, teknoloji, mühendislik ve matematik] alanlarında ileri derecelere sahip kişiler ve girişimciler için nasıl kullanılabileceğini ve ayrıca devlet ve yarı resmi kuruluşlardan gelen mektupların önemini açıklamaktadır (Anderson, 2022).

1978'den 1990'lara kadar modernleşme hamlesinde bilim ve teknolojinin öncü rolüne yaptığı vurgunun bir parçası olarak, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) en az 80000 öğrenciyi ve akademisyeni ileri eğitim için diğer ülkelere gönderdi, yaklaşık 20.000'i Çin'e geri döndü. Henüz 1988 gibi erken bir tarihte, yurtdışındaki Çinli öğrenciler ve akademisyenler için eğitimlerini uzatma yönünde açık bir eğilim vardı. ÇHC›de potansiyel "beyin göçü" konusunda endişeler artarken, bu endişe, elbette, ÇHC hükümetinin Haziran 1989'da Tiananmen Meydanı ve çevresindeki öğrenci göstericilere yönelik sert baskısıyla daha da yoğunlaşmıştır. Amerika Birleşik Devletleri ve diğer ülkelerdeki Çinli akademisyenler ve öğrenciler tarafından düzenlenen ve piyasa ekonomisinin daha ileri seviyeye taşınmasını isteyenler ile karşıtları arasında müteakip yaygın halk protestoları, döneme damgasını vurmuştur (Broaded, 1993: 277).

Dünyanın birçok yerinde, 1800'lerin sonlarında insanlar evlerini terk etmeye ve Amerika Birleşik Devletleri'ne göç etmeye karar verdiler. Mahsul yetersizliğinden, toprak ve iş yokluğundan, artan vergilerden ve kıtlıktan kaçan birçok kişi, fırsatlar ülkesi olarak algılandığı ABD'ye gelirken, diğerleri bireysel hürriyet veya siyasi ve dini zulümden kurtulmak için göç etmiştir. 1870 ile 1900 arasında yaklaşık 12 milyon göçmen Amerika Birleşik Devletleri'ne gelmiştir (Library of Congres, ty).

Nijerya'da tıp doktorlarının gelişmiş ülkelere sürekli göç etmesi nedeniyle bir sağlık krizi baş göstermiştir. Lagos'taki Murtala Muhammed Uluslararası Havalimanı'nda Nijerya Göçmenlik Bürosu tarafından engellenen 58 Nijeryalı doktorun Birleşik Krallık'a göç etme girişimi ise şaşırtıcı değildir. Tıbbi beyin göçü Kovid-19 öncesi de vardı. Nijerya Tabipler Birliği 2019›da 10.000 ila 15.000 Nijeryalı doktorun ülke dışında çalıştığını ve yüzde 90›ının Nijerya›da eğitim gördüğünü söylemiştir. Nitekim Birleşik Krallık'ın resmi tıp pratisyenleri kaydını tutan hükümet organı olan Genel Tıp Konseyi'ne göre, yalnızca Birleşik Krallık'ta Nijeryalı eğitimli 7,875 doktor bulunmaktadır (Healthwise, 2020).

Tüm coğrafi hareketlilik biçimleriyle ortak olarak, vasıflı işgücü göçünün önemli ekonomik sonuçları bulunmaktadır: "hem ülkeler içinde iç göç hem de ülkeler arasında göç nedeniyle oluşan hareketlilikten göçmenler, şirketler, hükümetler stratejik [refah] kazanımları elde etmeye çalışmaktadır." Beyin göçünün sonuçlarına şöyle bir göz atarsak: Menşe ülkelerde yeterince kullanılmayan beşeri sermayenin (kalıcı) transferi. Beşeri sermayenin daha az gelişmiş ekonomilerden daha gelişmiş ekonomilere (kalıcı) transferi. Gönderen ülkeden göç eden insan sermayesinin (kalıcı olarak) varış noktasında (veya kaynağında) etkisiz kullanımı. Bilhassa, eğitim veya öğretim amaçlı hareketlilik yoluyla beşeri sermayenin geliştirilmesine önemli katkısı. Ev sahibi ülkenin (geçici) hareketlilik yoluyla insan sermayesinin artırılması, dolaylı olarak geri döndüğünde daha etkin bir şekilde kullanılmasına olanak sağlaması. Çekirdek ekonomiler arasında nispeten dengeli (çoğunlukla geçici) akışlar nedeniyle beşeri sermayenin dolaylı olarak etkin kullanımının sağlanması şeklinde sıralanabilir (Williams ve Baláž, 2005: 441).

Diğer yandan Kovid-19 hastalığı beraberinde çalışmaya bakış açısında dönüşümle çalışmanın dijitalleşmesi arasındaki eğilimler karşımıza çıkmıştır. Önde gelen dijital platform şirketleri uzaktan çalışma seçeneğini artırırken, fiili çalışmayı sanal çalışmaya tercih etmek istemeyenlerde bulunmaktadır. Nitekim 9, 2 milyonluk rekor bir açık pozisyonla karşı karşıya kalan ABD'li işverenler, küçük işletme düzeyinde bile bir dizi teşvik uygulayarak ücretleri artırırken işe başlama ikramiyesi bile teklif etmişler ancak muvaffak olamamışlardır. Bu tamamen ABD'ye ait bir fenomen de değildi.

Çin›deki Apple'ın en büyük tedarikçilerinden ikisi olan Foxconn ve Lens Technologies ise işe giriş ikramiyesini iki katı artırarak 10.000 yuan'a yükseltmelerine karşın yeni iPhone 13 serisine yönelik talebi karşılamak üzere yeterli imalat işçisi bulmakta zorlanmışlardır. Dünyanın en önemli ticaret limanı olan Şanghay'da Kovid-19 vakalarındaki artış, Apple iPhone üreticisi Pegatron firmasının iki fabrikasında üretim kayıplarına yol açmıştır (Hirsch, 2021: 439; Akşam, 2022).

Dünyanın sayılı zenginlerinden Tesla CEO'su Elon Musk, yakın zamanda uzaktan çalışan işgörenlerin en az 40 saat tam zamanlı olarak işyerine gelmelerini gelmezlerse işten ayrılmış sayılacaklarını açıklamıştır. Gönderdiği e-postada şirketin maaşlı çalışan sayısını %10 azaltacağını, çalışma saatlerini artıracağınıda

ifade etmiştir. Twitter'ı satın alması yılan hikâyesine dönen Musk, süreci beklemeye alarak şirketin hisseleri daha ucuza kapatmaya çalışırken, şirketi Tesla'nın değer kaybetmesine neden olmuştur. Oysaki Twitter firması, Kovid-19 salgını zamanında uzaktan çalışmaya geçerken, yakalanan verimlilik ve başarı sürekliliğe dönüştürülmüştür. Nitekim otomasyon ve yapay zekâ donanımları işgücü piyasalarını bozarken, çalışmanın muhafazası politikasının terkine yol açmaktadır. Böylece, uzaktan çevrimiçi işgücü platformları artarken, sosyal güvencesiz başka ülkenin şirketinde çalışan insan sayısı artmaktadır (Isidore, 2022).

1.2. Uluslararası Düzensiz Göç ve Sıkı Göç Politikaları

Ülkesini terk edenlerin gitmek için sebepleri vardır. Einstein, 1930›larda Nazi zulmünden korktuğu için ABD'ye giderek Almanya›yı terk etmiştir. Osler, Kanada'dan Amerika Birleşik Devletleri'ndeki John Hopkins Üniversitesi'ne göç etmiş, orada tıp fakültesini kurmuş önemli katkılar sağlamıştır. Nihayetinde Oxford, İngiltere'ye gitmiştir. Nitekim göç olgusu kültürleri zenginleştirir, beceri ve bilgiyi yayar ve bilim ile teknolojiyi ilerletir (Stein, Oo, de Francisco, Ssemakula and Hilary, 2003: 219).

Günümüzde gelişmiş ülkeler düşük vasıflı göçün hedefi olmak istememektedir. Gelişmekte olan ülkelerden düşük vasıflı göçmen işçilerin başlıca hedef ülkeleri, bu tür göçlerin kabulüne yönelik kapalı kapılar (basına sızdırılmayan gizli) politikalarını yakın geçmişte gözden geçirerek bu tür göçün kendileri için sınırlı kalkınma etkisi oluşturduğunu savunmaya başlamıştır. Böylelikle, zayıf temelli bu politikalar işgücü talebinin reddedilmesine akışların büyük bir bölümünün düzensiz göçe yönlendirilmesine, bunun sonucunda sömürü ve göçmen işçilerin haklarının ihlali ile gelişmekte olan ülkelerden hızlandırılmış beyin göçüne neden olmaktadır. Gerçek şu ki, Avrupa'daki düzensiz göçmenler sadece rutubetli mahzenlerle gizlenmiş karanlık sokaklarda çalışmıyorlar; özellikle de taşeronluk ilişkileri yoluyla büyük işletmeler için çalışmaktalar. Taşeronluktaki artış ve yüksek düzeyde özelleştirme, genel olarak işgücü piyasası üzerinde derin etkiler yaratırken, göçmen işçiler, gizli istihdam ilişkisinin kurbanları olarak özellikle savunmasızdırlar (Wickramasekara, 2008).

Düzensiz göçmenleri için kapalı kapılar ardında anlaşmalar imzalayan ülkeler arasında olan Birleşik Krallık, savaş, kriz, işsizlik gibi nedenlerle İngiltere'ye yasa dışı yollarla giren özellikle kırk yaşın altındaki erkek göçmenler için bir doğu Afrika ülkesi olan Ruanda ile anlaşmıştır. Ruanda'dan bu ortaklığa ilişkin sığınmacılar ve göçmenlere belli bir süre ev sahipliği yapılacağı ve gözetim altında tutacağı ve anlaşmanın memnuniyetle karşılandığına ilişkin açıklama gelmiştir (Star, 2022).

Düzensiz göç, göçmenlerin kendileri için olduğu kadar menşe, transit ve varış ülkeleri için de birçok zorluk teşkil etmektedir. Düzensiz durumdaki göçmenler, özellikle ayrımcılığa, sömürüye ve istismara karşı savunmasızdır. Bu tür göçmenler, insan ticareti ve göçmen kaçakçılığına karışan suç örgütleri tarafından sömürülme tehlikesiyle de karşı karşıyadır - bu suçlar, mağdurlarının insan haklarının ciddi bir

ihlalini teşkil etmektedir. Mülteciler ve sığınmacılar, uluslararası hukukun sağladığı korumaya rağmen, özellikle mülteci statüsü elde etme sürecinin giderek daha karmaşık hale gelmesi ve mülteci kabul edecek ülke bulmanın giderek zorlaşması nedeniyle, göç süreçlerinde de birçok zorlukla karşı karşıya kalmaktadır (UN, 2013: 91).

Kovid Krizi sadece Avrupa dayanışmasını ve ulusal ekonomileri değil, demokrasiyi, insan haklarını ve belirli üye ülkelerde hukukun üstünlüğünü zayıflatmaktadır. Bölgedeki bazı ülkelerde, özellikle Polonya ve Macaristan'da, yargı bağımsızlığı ve azınlıkların korunması gibi değerler daha fazla baskı altındayken, medya çoğulculuğu ise zarar görmüştür (Busse, Loss, Puglierin ve Zerka, 2020).

Diğer yandan düzensiz göçün tersine sağlık çalışanlarının küresel kıtlığı, yoksul ülkelerden doktor ve hemşirelerin zengin ülkelere göç etmesini nispeten kolaylaştırmaktadır. Güney Afrika'nın bu süreçte hem 'kurban' hem de 'uygulayıcı' olarak merkezi bir rol oynadığı iddia edilmektedir. Nitekim Afrika, daha zengin ülkelere doktor ve hemşire ihraç ederken, bunun karşılığında daha fakir ülkelerden doktor ve hemşire ithal etmektedir ve kendi vatandaşına karşı bir haksız uygulayıcıdır (Mortensen, 2008: 5).

Dünya nüfusunun tıbbi ilerlemelerden yararlanan ve yaşam beklentisi giderek artan küçük bir kısmı ile temel sağlık hizmetlerine ve diğer sağlık hizmetlerine asgari düzeyde erişimi olan büyük kısmı arasındaki genişleyen uçurum, 20. Yüzyıldaki önemli kazanımlardan sonra, gerek bilgisayarlaşma gerekse Kovid-19 virüsünün ürettiği olumsuz etkiler nedeniyle giderek açılmaktadır (Benatar, 2007: 2).

4. Kovid-19, Dijital İşgücü Platformları ve Uzaktan Çalışma

Kovid virüsü, uluslararası seyahat edenler veya gezginlerle taşınması ve yakın temas yoluyla hastalığın bulaşması nedeniyle öncelikle elitleri etkilemiştir. İtalya'nın otomobil ve moda endüstrisi başta olmak üzere Ferrari gibi tanınmış şirketlerin üretim yaptığı en çok Çinli işçi çalıştıran Lombardiya bölgesindeki pek çok zengin hayatını kaybetmiştir. Ancak, hastalık kısa sürede yoksullara yayılmıştır. Enfeksiyondan korunmak için yaygın olarak lanse edilen yolların çoğu (sık el yıkama, fiziksel mesafe, evde kalma), dünyanın en yoksul sakinleri için en az mümkün olabilecek şeylerdir. Zira akan suya (el dezenfektanı bir yana) erişim olmadan ve özellikle yüksek yoğunluklu kentsel alanlarda, diğerlerinden uzak durmak ve hane halkının hasta üyelerini izole etmek için yeterli alan sahibi olmak neredeyse imkânsızdır. İlaveten mülteciler ve göçmen işçiler özellikle savunmasızdır. Sadece, KOVID-19 hastaları için değil, dünyadaki yoksulların çoğu için zaten kıt olan kaliteli tıbbi bakıma erişim ve kaynakların doğru kullanımı daha da zorlaşmıştır (Brown, 2021: 44; Yeniçağ, 2020).

Küresel krizin giderek arttığı bu zamanda, dünyanın yalnızca salgın ile savaşmak için değil, aynı zamanda belirli ortak inançlara olan bağlılıklarımızı korumak için

de bir araya gelmesi gerekmektedir. Bunlardan biri, bu insani krizin ortasında bile cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılması için çaba sarfetmektir. Kuşkusuz KOVID-19, özellikle cinsiyetleri, engelleri, etnik kökenleri, sosyoekonomik sınıfları, ırkları ve hatta yaşları nedeniyle insanları orantısız bir şekilde etkilemektedir. Küresel KOVID-19 salgınının kadınların maddi güvenliği üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Asya-Pasifik'te, istihdam edilen bireylerin yüzde 68'i kayıt dışı sektörde çalışırken kadınların oranı daha yüksektir. Kadınlar çoğunlukla salgından olumsuz etkilenen sektörlerde; seyahat, konaklama, tekstil üretimi ve perakende satış gibi alanlarda istihdam edilmektedir. On binlerce kadın işçi, ev işleri, aile işleri ve mevsimlik tarım işlerinde çalışarak, kayıt dışı sektörlerde yoğunlaşmaktadır (Nanthini ve Nair, 2020).

Yeni teknolojilerin kullanımı konusunda en fazla bilgi birikimine sahip olan en yüksek eğitimli nesil, kendilerini işgücü piyasasının uçunda bulmaktadırlar. Araştırmalar, mezunların tam zamanlı istihdama geçişleriyle ilgili çeşitli sorunlar olduğunu göstermektedir. Bunlar arasında, lisansüstü eğitimle işverenlerin istediği beceriler arasındaki uyumsuzluklar, ebeveyn istihdamı veya işsizliğinin etkisiyle ilgili aile çalışması hikâyesinin geçmişi vardır (Burgess ve Connell, 2020: 314).

Afrika Kalkınma Bankası, 2016 yılında gençler arasında yüksek bir işsizlik ve göç oranı bildirmiştir. Ancak Kovid-19 beraberinde siyasi çatışmalar, ekonomi, işsizlik gibi çeşitli nedenlerle ülkelerinden göç etme girişiminin giderek arttığı bir ortamda göç edecek hiçbir yer kalmadığı için gençler olumsuz etkilenecektir (Useh, 2021: 124).

2019 yılı TÜİK verilerine göre 25-29 yaş grubunda yer alan gençler arasında dışarıya göç artmaktadır. 2019 yılında Türkiye'den 330. 289 kişi çeşitli ülkelere göç etmiştir. Türkiye'de en üst sırada göç veren ve alan şehir İstanbul olmuştur. Aynı yıl Türkiye'ye gelen kişi sayısı ise 677.042 olarak gerçekleşmiştir (Cumhuriyet, 2020). Beyin göçü gelişmekte olan ülkelere ciddi ekonomik ve sosyal sıkıntılar yaşatmaktadır. Sonuç olarak, bu ülkeler, yetenekli profesyonellerinin göçünü yavaşlatmayı amaçlayan hükümet düzenlemeleri ve ekonomik teşvikler gibi önlemlere başvurmaktadırlar. Ancak, bu önlemler genellikle etkisizdir. Ayrıca, beyin göçü üzerine tahmine dayalı araştırmalar, gelişmekte olan ülkelerden yetenekli profesyonellerin çıkışında herhangi bir düşüş değil, yalnızca daha fazla bir artış bulmaktadır (Saleem ve Azad, 1994: 68).

Salgının ön saflarında yer alma riskine rağmen, yüksek gelirli ülkelere göç, ücret ve iş yükü dâhil daha iyi çalışma koşulları nedeniyle Afrika ve Karayipler'deki sağlık çalışanları için çekici olmaya devam etmektedir. Oysaki 2000'li yılların başında dünyadaki tahmini 60 milyon sağlık çalışanının üçte biri Amerika'da ve sadece yaklaşık %3'ü küresel hastalık yükünün %25'ini taşıyan Afrika'da bulunmaktadır. İyi yönetilmezse, özellikle anesteziyoloji gibi uzmanlıklarda sağlık çalışanlarına yönelik artan talep, Afrika›nın zaten zayıf olan sağlık sistemlerinde önemli sorunlar üretecektir. Kovid salgınından Afrikalı göçmenler farklı şekillerde etkilenmiştir.

Birçok işçi, mahsur kalmış, işini kaybetmiş yada ailelerine para gönderememiştir. Nitekim salgın topluluklar üzerinde bir dizi olumsuz etkiye neden olmuştur (Benatar, 2007; African Union, 2020).

Salgın kaynaklı uzaktan çalışma yöntemleri gerek işveren gerekse işgören için bazı kazanımlara neden olmuştur. Nitekim uzaktan çalışanlar daha genç, iyi ücretli ve iyi eğitimli insanlardır ve büyük metropol alanlarından küçük şehirlere kalıcı olarak taşınarak daha uygun fiyatlı konutlarda kalma eğilimi göstermiştir. Evden çalışan profesyoneller uzaktan çalışmanın getirdiği gizli ayrıcalığı yaşamaktadırlar. Aynı zamanda işverenler için pahalı ofis kiraları, elektrik, yakıt gibi sabit giderlerden feraget yada azalma nedeniyle belli bir avantaj oluşturmaktadır. Diğer yandan, büyük ölçüde, uzaktan gerçekleştirilemeyen asgari ve düşük ücretli işlerde çalışanlar, sözde "kilit işçiler" için Kovid-19 bulaşma ve ölüm riskini artırmıştır. Aynı zamanda uzaktan çalışma, sosyal bir varlık olan insanın yalnızlaşması ve üretkenliğini baltalayan bir duruma da dönüşebilecek potansiyele sahip bir olgudur (Creech ve Maddox, 2022).

Yenilikçi faaliyetleri destekleyecek yetenekli insan kaynakları bir ülkenin hudutları ile sınırlı değildir. Daha iyi ekonomik fırsatlar arayışı, çatışmalardan kaçmak veya aile üyeleriyle birlikte olmak için yapılan göç, insanların tarih boyunca devam eden ve değişmeyen bir hareket durumu haline gelmiştir. Böylelikle, yetenekli bilim adamları, mühendisler ve araştırmacıların beyin göçü, yenilikçi faaliyetlerin artışında önemli bir rol oynamaktadır. Diğer yandan beyin kazanımı, beyin dolaşımı ve diasporanın gönderen ve alıcı ülkeler üzerinde bazı etkileri bulunmaktadır (Basri ve Box, 2010).

Beyin göçü, insan sermayesi kaynaklarının uluslararası transferi olgusuna atıfta bulunan bir terimdir. Bu, gelişmekte olan ülkelerin yüksek vasıflı, yetenekli ve eğitimli insanlarının daha iyi bir yaşam standardı elde etmek üzere gelişmiş ülkelere göç ettiği anlamına gelir. Göç veren kaynak ülke genellikle, iyi ücretli işlerin az olduğu ve işçilere yeteneklerine göre daha yüksek ücretler ödeyemeyen yoksul bir ülkedir.

Dünyanın kalkınma hususunda bu eşitsizliği, ekonomik büyümenin potansiyel kaynakları arasında bulunan beşeri sermayeyi gelişmekte olan ülkelerden gelişmiş ülkelere göç etmeye zorlamaktadır. Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerdeki işgücü arz fazlası nedeniyle, gelişmiş ekonomilerin işverenleri, göç edenlere ücret temelinde ayrımcılık yapma olanağına sahiptir (Khan, 2018).

Kovid-19 ile ekonomik aktivitedeki öngörülemeyen ani düşüşler, hem toplam çalışma saatleri hem de iş sayısı açısından istihdamda çarpıcı bir düşüşe neden olmaktadır. Tüm sektörlerde ekonomik faaliyet, birçok ülkede ciddi şekilde kısıtlanırken birçok işletme için gelir akışlarında keskin düşüşlere yol açmıştır. KOVID-19'un istihdam üzerindeki etkileri derin, geniş kapsamlı ve benzeri görülmemiştir (ILO, 2020).

2020'nin başında bazı hükümetler, çalışanların aynı yerde bir araya gelmelerini önlemek için şirketlerin tele-çalışmayı kolaylaştırmasını tavsiye etmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü için tele-çalışma, işverenin önceden bilgisi dâhilinde tahsis etmiş olduğu işyeri dışında gerçekleştirilen ve tabletler, akıllı telefonlar, masaüstü bilgisayarlar gibi bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımını gerektiren işler olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle, tele-çalışma, bilgi işlem teknolojileri yardımıyla elde edilen ve fiziki bir işyerinin dışında yürütülen işleri ifade etmektedir (Belzunegui-Eraso ve Erro-Garcés, 2020).

İnternet, iletişim kurma, insanların birbirleriyle tanışma ve öğrenme şekillerimizde dâhil olmak üzere hayatımızın birçok yönünü değiştirmiştir. İnternetin insanların çalışma şeklini ve yaptıkları işleri değiştirmesiyle birlikte gig ekonomi ortaya çıkmıştır. Böylelikle kitlesel işgücü platformları vasıtasıyla her milletten işveren ve işçinin buluştuğu çevrimiçi işgücü piyasalarında coğrafi mekâna bağlı kalmadan her yerden çalışabilme fırsatı karşımıza çıkmaktadır. Dijital işgücünün potansiyelinden yararlanan şirketler ve sokağa çıkma yasakları ile karantinalardan etkilenen işçiler, çevrimiçi dijital işgücü platformlarında geçimini sağlamak üzere çalışırken, Kovid-19 krizi, büyüyen bir trendi hızlandırmıştır (O'Higgins ve Caro, 2022: 5).

Bir önceki dönemde işçileri montaj hattında veya bir ofiste bir araya getiren istihdam ilişkilerinden farklı olarak, platformlar daha büyük, daha dağınık ve karmaşık bir işbölümü sağlamaktadır. Platformlar tarafından etkinleştirilen yeni ve yeniden yapılandırılmış iş gücü türleri, tanımlama ve ölçüm zorlukları üretmektedir (Bearson, Kenney ve Zysman, 2021: 536). Hayatımızın ayrılmaz bir parçası haline gelen gig ekonomi, 16. yüzyılda kapitalizmin yükselişinden bu yana şu ya da bu biçimde var olan bir dizi esnek (veya güvencesiz) çalışma düzenlemesini yakalayan en son trend ve slogan olmasıdır. Bununla birlikte, gig ekonomisinin ortaya çıkışı, belirli işlevlerin otomasyonuna ve bilgi teknolojisi ile telekomünikasyon teknolojilerinin bir araya gelmesine yol açmıştır. Uber şirketinin başarısı, taksi endüstrisini önemli ölçüde baskı altına alarak tedarikçilerin ve müşterilerin, geçici sürücülerin ve yolcuların, "sanal bir pazarda" nasıl eşleştirilebileceğinin bir örneğidir. İlgilenen şirketler, bu platformlar aracılığıyla az çok profesyonel tedarikçilerden oluşan bir "kalabalığa" çağrıda bulunur ve böylece artık kurum içinde insan veya fiziksel sermaye kaynakları ayırmalarına gerek kalmadan hizmetlerini alırlar (Eichhorst, Hinte, Rinne ve Tobsch, 2016: 7; De Ruyter ve Brown, 2022).

5. Hızlanan Beyin Göçünün Gelişmekte Olan Ülkelere Etkileri

Rusya Ukrayna savaşı başlangıcından kısa bir süre içinde hem Ukrayna'dan hem de Rusya'dan diğer ülkelere toplu göçler yaşanmaya başlanmıştır. Rusya'dan pek çok bilim insanı, gazeteci, muhalif, teknik uzman, profesyonel, Ukrayna savaşı nedeniyle toplu halde göç etmiştir. Savaşın başlangıcından yaklaşık on gün sonra iki yüz bin kalifiye insan göçü söz konusu olmuştur. Internet erişiminin engellendiği ülkede, savaş sona erdiğinde, ülkenin ne kadar sürede toparlanacağı, yatırımların

hızlı bir şekilde yapılıp yapılamayacağı kestirilemezken geleceğini Rusya'da göremeyen kalifiye Rus çalışanları, ülkelerinden Batı'ya göç etmeye başlamıştır (Rampell, 2022).

Rusya, düşük ücretler, suç ve yolsuzlukla kötüleştirilen uzun vadeli nüfus düşüşü ve beyin göçü eğilimlerini tersine çevirmek için mücadele ederken, Ukrayna savaşı uzarsa sosyo-ekonomik yapıda daha fazla gerilemeler söz konusu olabilecektir (Hansen, 2020: 10). Diğer yandan kapitalizmin yol açtığı şiddetli rekabet, ülkeler için genellikle "beyin göçüne" ve "beyin kazanımına" yol açmaktadır (Shao, Yuan, Wang ve Xu, 2021).

Diğer bir husus ise gelişmekte olan ülkeleri tehdit eden işsizlik akımıdır. İşsizlik, nitelikli çalışanların yabancı ülkelere gitmesiyle kaybını içeren, bir tür içsel beyin göçü olarak nitelendirilebilir. İnsanları anavatanının siyasi sınırları içinde tutma arzusuyla, beyin göçü durdurulamaz. Atıl işgücünün potansiyel katkıları, ulusal yeniden yapılandırma için planlanmada düşünülmesi gereken bir konudur. 1970'li yıllarda mühendislik, bilim ve tıbbi niteliklere sahip 100.000'den fazla kişinin Hindistan'da işsiz olduğu ve yaklaşık 30.000'in yurtdışında olduğu tahmin edilmektedir (Ray, 1971: 2059).

Benzer şekilde, 1970'ler ve 1980'ler boyunca, Hindistan eğitimli işgücünü "beyin göçü" olarak bilinen bir fenomen nedeniyle Batı'ya, özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne kaptırdığına dair endişe taşımaktadır. Nitekim daha yakın zamanlarda, ABD'de eğitilmiş Hintli profesyonellerin yeni büyüme ve istihdam fırsatlarından yararlanmak üzere artan sayıda kendi ülkelerine döndüklerinden, ters beyin göçünün gerçekleştiğine dair kanıtlar oluşmuştur. Bu vasıflı, ulusötesi aktif işgücünün ekonominin çeşitli sektörleri, Bangalore ve Haydarabad'ın sosyal ve fiziksel altyapısı üzerindeki etkileri ve Hindistan ile Amerika Birleşik Devletleri arasında ulusötesi bağların kurulması ve sağlamlaştırılması üzerindeki etkileri oluşmuştur. "Bilgi diasporasının" parçası olan geri dönen göçmenler, Hindistan BT endüstrisini ön plana çıkarmaya yardımcı olan beceriler, bağlantılar ve sermaye getirmektedir (Chack, 2007).

Dünya Bankası Grubu için Docquier vd (2007) yaptığı bir araştırma başlıca göç veren ülkeler arasında en büyüklerinin Çin, Hindistan, Meksika, Filipinler ve Türkiye olduğunu, en az sayıda göçmen ise küçük ülkelerden (Maldivler, Nauru, Palau, Tuvalu ve Vanuatu) geldiğini bildirmektedir (Docquier, Lohest, and Marfou, 2007).

2005 yılında, Almanya'da yüksek nitelikli göçmenlerin işsizliği %3 civarındaydı ve bu yüksek nitelikli yerli doğumlulara göre neredeyse üç kat daha fazladır. Buna ek olarak, özellikle yüksek nitelikli Almanlar başta olmak üzere, göçün arttığına dair bazı işaretler bulunmaktadır. Almanya tarafından yapılan bir araştırma, 2009-2013 yılları arasında Almanya'dan 710.000 kişi göç etmiştir. Göç edenlerin yüzde onu üniversite mezunu iken, bunların arasında akademisyenlerde bulunmaktadır.

Beyin göçü, İsviçre, ABD ve Avusturya'ya gitmiştir (Chaloff and Lemaitre, 2009: 29; mynet, 2015).

Göçün etkisi, büyük ölçüde, göçmenlerin geldikleri ülke ile kurdukları bağlara da bağlıdır. Çok az göçmen, geride bıraktıklarıyla isteyerek temas kurar, ancak kişisel duygular, ne tür ilişkilerin sürdürüleceğini belirlemede genellikle göçe ve göçmenlere karşı ulusal tutumlardan daha az önemlidir. Bu tutumlar sırasıyla ekonomik, sosyal ve kültürel koşullara ve ideolojik bağlılığa bağlıdır. Bazı toplumlar, özellikle ilkel geçim grupları, göçü hiç hoş karşılamaz; Ayrılan insanlar bunu topluluğun iradesine karşı yaparlar, hiçbir temas kurmazlar ve yalnızca kendilerini tehlikeye atarak geri dönerler. Müreffeh bir ekonomiye ancak genişleyen bir nüfusa sahip olan diğer ülkeler (17. ve 18. yüzyıl İngiltere'sinde durum böyleydi), göçü teşvik ederken, göçmenlerden yardım beklemediler. Ancak günümüzde gelişmiş ülkeler düzensiz göç konusunda katı güvenlik politikaları uygularken, diğer yandan yapay zekâlı ileri teknolojilerle her türlü kimlik tespiti yaparak artan şekilde önlem almaktadırlar (Lowenthal ve Comitas, 1962; Küçük, 2019).

Bir başka konu ise Büyük İstifa'dır. Bu kavram, KOVID-19 salgını sona erdikten sonra işlerinden ayrılan rekor sayıda insanı tanımlamaktadır. ABD'de büyük oranda açık iş pozisyonu olan şirket varken, neden bu kadar (yaklaşık 4.5 milyon) kişi istifa etmiştir. Ian Cook ve ekibinin yakın tarihli araştırması 4.000 küresel şirkette 9 milyondan fazla çalışan üzerine derinlemesine bir araştırmadır ve iki eğilimi ortaya çıkarmıştır: birincisi istifa oranlarının en yüksek olduğu sektörlerin sağlık ve teknoloji oluşudur. İkincisi ise istifa oranlarının en yüksek olduğu grubun kariyerinin ortasında yer alan orta yaş grubuna ait olmasıdır. Tüm bu yaşananların beyin göçünü nasıl etkileyeceği ise muammadır (World Economic Forum, 2021).

1 Nisan 2020'ye kadar, dünyadaki her 10 kişiden dokuzu aniden KOVID-19'un yayılmasını engellemeye yönelik seyahat veya göçmenlik kısıtlamaları altında yaşadı. Yine de Kovid-19 önemli oranda beyin göçüne ve geri dönüşlere sahne oldu. Rajan ve Pattath (2022) tarafından yapılan bir araştırma, Hindistan'ın Kerala kentinden dışarıya göç eden ve Kovid-19 sürecinden yerinden edilerek tekrar Kerala'ya dönen uluslararası göçmenler üzerinedir. Hindistan›ın Kerala kentinden dışarıya giden ve geri gelen göçmenler uluslararası göçmenler arasındaydı. Geri dönüş sebepleri ise iş kayıpları, azalan ücretler, yetersiz sosyal koruma sistemleri, yabancı düşmanlığı ve genel belirsizlikti ve bu da Hindistan'a büyük ölçekli geri dönüş göçüne yol açmıştır (Rajan ve Pattath, 2022: 176).

Koronavirüs pandemisi Hindistan'da büyük bir tersine göçü tetiklemiştir. KOVID-19 kaynaklı göç, Hindistan tarihindeki en büyük ikinci kitlesel göçtür. Yine önemli ölçüde göç veren Odisha'da Kovid-19 zamanı önemli ölçüde ters göç olmuştur. Göç, Odisha'da daha iyi ücretler ve fırsatlar için önemli bir seçenekti (Behera, Mishra ve Ranjan Behera, 2021). Çin hükümeti uzun yıllar 'beyin göçü' konusunda endişeliydi. Ancak 1992'den itibaren Çin, yurt dışına yerleşen öğrencileri kısa ziyaretler için geri dönmeye ve Çin çeşitli programlara katılmaya teşvik etmeye

başlamıştır. Lu ve Zhang (2015) tarafından 1978 sonrası Çin devletinin açık kapı politikasıyla yurt dışına eğitim, deneyim ve çalışmak için giden beyin göçünün geri dönüşünün Çin'deki emek piyasasında önemli değişikler meydana getirdiği ve yurt dışından dönem bilim adamlarının akademik ve yenilikçi bir performans sergilendikleri yönündedir (Lu ve Zang, 2015: 279). Bu açıdan, "beyin göçü" veya "beyin kazanımı", öncelikle bir ülkeye "yerleşen" veya "dışarı çıkan" yetenekli insan sayısıyla ölçülür, ancak "beynin" ne ölçüde kullanıldığı ile ölçülmez. Aynı zamanda Kovid-19 krizinin ürettiği eşitsizlikler ve yoğun tempolu çalışma hayatı sağlık çalışanlarının gelişmiş ülkelere göçünü hızlandırmıştır. Yüksek ücret gibi ekonomik çıkarların dışında savaş gibi güvenlik kaygıları da beyin göçünü önemli ölçüde artırmıştır.

Ek Bilgiler

Bahsi geçen çalışma, alan çalışması, anket ve inceleme kapsamında insanlardan ya da kurumlardan yayımlanmamış herhangi bir bilgi veya deneysel bir çalışma gerektirmediğinden etik kurul onay belgesine ihtiyacı yoktur. İlaveten makalede yayın etiğine ya da araştırma prensiplerine aykırı herhangi bir işlem ya da iş bulunmamaktadır.

Katkı Payı

Makale tek bir yazar tarafından yazılmıştır. Herhangi bir mevcut ya da olası çıkar çatışmasını içermemektedir.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

Kovid-19 salgını ve arkasından gelen kapanmalar çoğumuzun bir adım geri atıp, hayatımıza bakmamızı sağladı. Cesaret edemediğimiz için belki de geç kaldığımız fırsatları ve geçen zamanı yapamadıklarımızı, yaşayamadıklarımızı düşündürdü. 2000'li yılların başına kadar 50 yıl boyunca, küreselleşme, piyasa ekonomisine inanç, bilginin hızlı dolaşımı nedeniyle düzenli göçe olan ilgi ve artış, yaşanan terörizm, savaşlar, ekonomik eşitsizlikler, salgınlar ve sıkı göç politikalarına rağmen bir paradoks haline dönüşmüş ve düzensiz göçlerle birlikte artmayı sürdürmüştür. Nitekim küreselleşme eğilimi belirgin bir şekilde gerilerken, milliyetçilik, popülizm ve izolasyonizm yükselişe geçmiştir. Ancak, ölümü bu kadar yakınımızda hissettiğimiz dönemde lüks tüketim ürünlerine olan talep azalmadı. Ancak, tüketim alışkanlıkları değişti ve yeni bir tüketim popülizmi olarak sanal alışveriş çığ gibi büyüdü. Küreselleşme, tüm üretilen malların ve finansal sermayenin serbestçe yüksek hızla dolaşımını sağladı. Ancak, ticaret, eğitim ve gezi amaçlı seyahatler hariç, işgücünün serbest dolaşımı artan şekilde frenlenmeye ve düzensiz göç gelişmiş ülkeler tarafından sıkı göç politikalarıyla artan şekilde engellenmeye başlandı.

Beyin göçü mülteci ve sığınmacıların uluslararası yer değiştirme hareketleri ile farklılıklar gösterir. Birçok yüksek vasıflı işçi, kendi ülkelerindeki fırsat eksikliği nedeniyle göç etmektedir. Bazı gelişmekte olan ülkeler ise lisansüstü eğitim için gelişmiş ülkelere vasıflı insanlarını gönderirken, vatandaşlarının geri dönüşünü

teşvik ederek büyük bir "beyin kazanımı" elde etmek istemektedirler. Loefler (2006) "Beyin Göçü Nasıl Durdurulur" isimli makalesinde Yurtdışında çalışan ve yaşayan doktorlar gibi önde gelen kanaat liderleri olmasaydı Kenya hala tek partili bir devlet ve başkanı Daniel Arap Moi (2020'de ölmüştür) olabilirdi görüşünü savunmuştur. Patel (2003), Birleşik Krallık ve Hindistan arasında ki, sağlık personelini sayısına dair inanılmaz farkı gözler önüne sermiştir. Hindistan'ın bir milyarlık nüfusu için 3000'den az psikiyatriste sahipken, Birleşik Krallık 27 kat bir farkla her 9000 kişiye bir psikiyatrist sağlamaktadır. Bu eşitsizliğe rağmen, NHS Hindistan'dan ve diğer gelişmekte olan ülkelerden kıdemli psikiyatristleri ve diğer uzmanları işe almak için bir plan başlatmıştır. Nitekim bu planın, doktorların gelişmekte olan ülkelere geri akışını sağlayacak önlemlerle açıkça bağlantılı olmayacağından beyin göçünü ve küresel sağlıktaki eşitsizlikleri daha da kötüleştireceğini 2003 yılında iddia etmiştir. Piyasa ekonomisinin olumsuz etkilerinden en çok etkilenen sağlık sektörü Kovid salgını beraberinde en ön saflarda yer almış, ancak pekçok ülkede sağlığa eşitsiz erişim nedeniyle dramlar yaşanmıştır. Sağlık sektöründe beyin göçü ise giderek artmaktadır.

Kovid-19 salgınının başlangıcından 2021 yılına kadar, kadınların çalıştığı 5.3 milyon iş yok olmuştur. ABD'de Biden yönetimi göreve gelir gelmez, 2, 5 milyon kadının bir "ulusal acil durum" oluşturduğunu söylemiştir.

Uzaktan dijital çalışma beyin göçünü tersine çevirebilecek bir görünüm sergilemektedir. Zira Illinois'de oturan bir Amerikalı Chicago merkezli bir teknoloji şirketi için ev ofisinden uzaktan çalışma teknolojileri vasıtasıyla kolaylıkla çalışabilmektedir. Aynı zamanda Atlantik kıyısından 650 mil uzakta, Bermuda adasında, penceresinden okyanus manzarası seyredilen bir kulübeden dünyanın öbür ucuna bağlanarak uzaktan çalışabilmektedir. Bütün işim bu dizüstü bilgisayarda. Buna sahip olduğum sürece, istediğim yerde olabilirim" görüşü bilhassa gelişmiş ülkelerde ve Avrupa'da yaygınlaşma eğilimindedir.

KAYNAKÇA

Adeyemi, R.A., Joel, A., Ebenezer, J.T., Attah, E.Y. (2018). The Effect of Brain Drain on the Economic Development of Developing Countries: Evidence from Selected African Countries. *Journal of Health and Social Issues* (JOHESI), 7(2), 65-76.

Almanya'da beyin göçü sorunu. Mynet (11.03.2015), https: //www.mynet.com/almanyada-beyin-gocu-sorunu-110101744796

Antebi, L. (2021). Potential Effects on the International Arena. Report title: Artificial Intelligence and National Security in Israel, Published by, Institute for National Security Studies, 73-75.

Apple'ın tedarik zincirinde kırılma devam ediyor! Çin'de yine üretim durdu. (13 Nisan, 2022). Akşam, https://www.aksam.com.tr/teknoloji/applein-tedarik-zincirinde-kirilma-devam-ediyor-cinde-yine-uretim-durdu/haber-1261172

Arslan, N. (2017). Beyin Göçü ve Diaspora Ağları. *Sosyal Siyaset Konferansları*, 73 (2), 1-33.

Arynov, Z. (2021). Hardly visible, highly admired? Youth perceptions of the EU in Kazakhstan. *Journal of Eurasian Studies*, 13(1) 42–55.

Bailey, DE (2022). Emerging Technologies at Work: Policy Ideas to Address Negative Consequences for Work, Workers, and Society. *ILR Review,* XX(X), Month 201X, 1–25, DOI: 10.1177/00197939221076747

Basri, E., Box, S. (2010). International Mobility of the Highly Skilled: Impact and Policy Approaches. In: The Innovation for Development Report 2009–2010. Palgrave Macmillan, London. https://doi.org/10.1057/9780230285477_5

Bearson, D., Kenney, M. ve Zysman, J. (2021). Measuring the impacts of labor in the platform economy: new work created, old work reorganized, and value creation reconfigured. Industrial and Corporate Change, 30(3), 536–563.

Beine, M., Docquier, F. and Rapoport, H. (2008). Brain Drain and Human Capital Formation in Developing Countries: Winners and Losers. The Economic Journal, 118 (528), 631-652.

Behera, M. Mishra, S. ve Ranjan Behera (2021). The COVID-19-Led Reverse Migration on Labour Supply in Rural Economy: Challenges, Opportunities, and Road Ahead in Odisha. The Indian Economic JournalVolume 69, Issue 3, September 2021, Pages 392-409

Belzunegui-Eraso, A. ve Erro-Garcés, A. (2020). Teleworking in the Context of the Covid-19 Crisis. Sustainability, 12, 3662; doi:10.3390/su12093662

Benatar, S.R. (2007). An examination of ethical aspects of migration and recruitment of health care professionals from developing countries. Clinical Ethics, 2(1), 1-6.

Bozmoski, MF. ve Sadurní, D. (2021). The Role of the Private Sector in Catalyzing Inclusive Economic Opportunities in the Northern Triangle, *Atlantic Council, DT Institute*, Issue Brief.

Brain Drain and the Global Mobility of High-Skilled Talent. World Bank (2008).

Broaded, CM. (1993). China's Response to the Brain Drain. Comparative Education Review, 37 (3), 277- 303

Brown, S. (2021). The impact of COVID-19 on development assistance. International Journal, 76(1) 42–54.

Burges, J ve Connell, J. (2020). New technology and work: Exploring the challenges. The Economic and Labour Relations Review, 31(3), 310–323.

Busse, C. Loss, R. Puglierin, J.. and Zerka, P. (2020). The Crısıs that made the European Unıon: European Cohesıon in the Age of Covıd. European Council on Foreign Relations, 1-34

Chack, E. (2007). From brain drain to brain gain: reverse migration to Bangalore and Hyderabad, India's globalizing high-tech cities. GeoJournal, 68:131-140 DOI 10.1007/s 10708-007-9078

Chaloff, J. ve Lemaitre, G. (2009). Managing Highly Skilled Labour Migration: A Comparative Analysis of Migration Policies and Challenges in OECD Countries. Oecd Social, Employment and Migration Working Papers N° 79

Covid can shrink the brain and damage its tissue, finds research. The Guardian (7 Mart, 2022), https://www.theguardian.com/world/2022/mar/07/covid-can-shrink-brain-and-damage-its-tissue-finds-research

Creech, B. ve Maddox, J. (2022). Of essential workers and working from home: Journalistic discourses and the precarity of a pandemic economy. Journalism, 1–19.

Curbing medical brain drain during the COVID-19 pandemic. Healthwise (31 Temmuz, 2020), https://healthwise.punchng.com/curbing-medical-brain-drain-during-covid-19-pandemic/

De Melo, J. (2007). Migration, Remittances, and the Brain Drain: a Symposium in Memory of Riccardo Faini—an Introduction. World Bank Document, https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4452

De Ruyter, A. ve Brown, M. (2022). The Gig Economy. E-book. EBSCO Publishing.

Dobriansky, PJ, Witucki, M., Fleck, J., Kannengeiser, E. (2020). Why CEE Regional Cooperation on Digitalization? Building Regional Cooperation, Atlantic Council Publication

Docquier, F., Lohest, O. Ve Marfouk, A. (2007). Brain Drain in Developing Countries. World Bank. © World Bank. https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/4454

Eichhorst, W., Hinte, H., Rinne, U. ve Tobsch, V. (2016) : How big is the gig? Assessing the preliminary evidence on the effects of digitalization on the labor market, IZA Policy Paper, No. 117, Institute for the Study of Labor (IZA), Bonn

Faret, L., Anguiano Te´llez ve Rodrı´guez-Tapia (2021). Migration Management and Changes in Mobility Patterns in the North and Central American Region. Journal on Migration and Human Security, 9(2), 63-79.

Fidler, D.P.(1999). Neither Science nor Shamans: Globalization of Markets and Health in the Developing World. *Indiana Journal of Global Legal Studies,*7(1), 191-224

Gibson, J. ve McKenzie, D. (2011). Eight Questions about Brain Drain. *The Journal of Economic Perspectives,* 25 (3), 107-128

Göngen, M.A. (2013). Küreselleşmenin ekonomik boyutu, küreselleşmeyi yöneten üç ana kurum, Dünya Bankası, IMF, Dünya Ticaret Örgütü. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(29), 117-134.

Haberler.com (2022). Pakistan Başbakanı ve Bill Gates, Pakistan'daki Halk Sağlığı ve Sosyal Programlarını Görüştü. https://www.haberler.com/guncel/pakistan-basbakani-ve-bill-gates-pakistan-daki-14904151-haberi/ (E.T.:25.06.2022).

Hansen, A. (2020). Slow Stagnation, Sudden Revolution? Post-Covid-19 Prospects for Political Change in Russia and Belarus. Norwegian Institute of International Affairs (NUPI).

Hirsch. PM (2021). The Great Discontent. Voices and visions, 42(6), 439-442.

ILO Monitor: COVID-19 and the world of work. The second edition Updated estimates and analysis (07 Nisan 2020). International Labour Organization. Geneva, Switzerland.

Immigration to the United States, 1851-1900. Library of Congress. Immigration to the United States, 1851-1900 Rise of Industrial America, 1876-1900 U.S. History Primary Source Timeline Classroom Materials at the Library of Congress (loc.gov), Erişim Tarihi: 23.03.2022.

International Migration Policies Government Views and Priorities. (2013). United Nations Publication, New York, United States of America.

Isidore, C. (2022). Elon Musk pulls back on Tesla's job cuts plan — sort of. CNN (6 Haziran, 2022), https://edition.cnn.com/2022/06/06/economy/elon-musk-tesla-job-cuts/index.html

İngiltere, düzensiz göçmenleri Ruanda›ya gönderecek. Star (14 Nisan 2022), https://www.star.com.tr/dunya/ingiltere-duzensiz-gocmenleri-ruandaya-gonderecek-haber-1704989/

Khan, J. (2018). Braın Draın And The Gulf In World Labor Market: An Analysıs of Employment Conditions of Highly Skilled Pakistanis in Fınland's ICT Sector. Master Thesis. University of Jyväskylä, Finland.

Küçük, Ö. (2019). Endüstri Sonrası Çalışma İlişkilerinde Yapay Zekâ, Acımasız Rekabet ve Suç Önleme Politikası. Uluslararası Suçlar ve Tarih, (20), 121-161

Larsson, A. (2018). Conclusion: the digital transformation of labor-where do we go from? In: *The digital transformation of labor: Automation, the gig economy, and welfare* book. A. Larsson ve R. Teigland, (Ed.) Routledge, London.

Leipziger, DM.. (2008). Brain Drain and the Global Mobility of High-Skilled Talent. PREM Notes; No. 124. World Bank, Washington, DC.

Loefler, I. (2006). How to Halt the Brain Drain. BMJ: British Medical Journal, 332(7546), 921

Lowenthal, D. Ve Comitas, L. (1962). Emigration and Depopulation: Some Neglected Aspects of Population Geography. Geographical Review, 52 (2), 195-210

Lu, X. ve ZHANG, W.(2015). The Reversed Brain Drain: A Mixed-method Study of the Reversed Migration of Chinese Overseas Scientists. Science, Technology & Society 20(3), 279–299.

Miyagiwa, K. (1991). Scale Economies in Education and the Brain Drain Problem. International Economic Review, 32(3), 743- 759.

Mobility and Migration of African Health Workers Post Covıd-19 (2020). Policy Brief III, November 2020, ILO, IOM, UN Publishing.

Mobilizing the Diaspora: From Brain Drain to Brain Gain (2012) UNCTAD, The Least Developed Countries Report 2012, Erişim adresi: The Least Developed Countries Report 2012 - CHAPTER 4. Mobilizing the Diaspora: From Brain Drain to Brain Gain (unctad.org)

Mortensen, J. (2008). South Africa's Medical Brain Drain: Myths, Facts and What (Not) to Do. Danish Institute for International Studies, Copenhagen, Denmark.

Nanthini, S. ve Nair, T. (2020). COVID-19 and its Impacts on Women. S. Rajaratnam School of International Studies. https://www.rsis.edu.sg/wp-content/uploads/2020/07/NTS-Insight_COVID-19-and-the-Impacts-on-Women-30July2020.pdf

Neden koronada ilk İtalyan zenginler öldü sebebi yeni belli oldu, yaşlı İtalyan milyarderler 5'er 10'ar ölmüştü. Yeniçağ (23 Aralık, 2020), https://www.yenicaggazetesi.com.tr/neden-koronada-ilk-italyan-zenginler-oldu-sebebi-yeni-belli-oldu-yasli-italyan-milyarderler-5er-323932h.htm

O'Higgins, N. ve Caro, L.P. (2022). Crowd work for young people Risks and opportunities. ILO Working Paper 50 (Geneva, ILO).

Patel, V. (2003). Recruiting Doctors from Poor Countries: The Great Brain Robbery? BMJ: British Medical Journal, 327(7420), 926-928.

Rajan, S.I. ve Pattath, B. (2022). Distress return migration amid COVID-19: Kerala's response. Asian and Pacific Migration Journal, 31(2), 176–189.

Rampell, C. (2022). The exodus of skilled workers caused a 'brain drain' in Russia. CNN International, https://edition.cnn.com/videos/business/2022/03/28/russia-ukraine-brain-drain-economy-workers-nr-vpx.cnn

Ray, K. (1971). Unemployment and Brain Drain. Economic and PoliticaWeeklyly, 6(39), 2059+2061-2063

Shao, Z., Yuan, S., Wang, Y. ve Xu, J. (2021). Evolutions and trends of artificial intelligence (AI): research, output, influence, and competition. Library Hi Tech, vol. ahead-of-print no. ahead-of-print, DOI: https://doi.org/10.1108/LHT-01-2021-00

Saleem, N. ve Azad, A.N. (1994). Expert Systems Approach Mınımıze The Effects of Braın Draın. International Journal of Commerce and Management, 4(3), 68-75.

Stein, D.I., Oo, T.H., de Francisco, A., Ssemakula, J.K., and Hilary, J. (2002). Brain Drain and Health Professionals. BMJ: British Medical Journal, 325(7357), 219-220

Tharenou, P. Seet, Pi-Shen (2014}. *China's Reverse Brain. International Studies of Management and Organization Journal,* (44), DOI: 10.2753/IMO0020-8825440203, 55-74.

TÜİK verilerine göre gençler Türkiye'yi terk ediyor. Cumhuriyet (19 Temmuz, 2020), https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/tuik-verilerine-gore-gencler-turkiyeyi-terk-ediyor-1752528

What is 'The Great Resignation'? An expert explains. (29 Kasım 2021). World Economic Forum, https://www.weforum.org/agenda/2021/11/what-is-the-great-resignation-and-what-can-we-learn-from-it/

Wickramasekara, P. (2008). Globalization, International Labour Migration and the Rights of Migrant Workers. Third World Quarterly, 29(7), 1247-1264

Williams, A.M. ve Baláž, V. (2005). What Human Capital, Which Migrants? Returned Skilled Migration to Slovakia From the UK. The International Migration Review, 39(2), 439-468.

World Bank (2020). COVID-19 Pandemic Unveils the Importance of Investing in Human Capital in Moldova says World Bank. https://www.worldbank.org/en/news/press-release/2020/09/16/covid-19-pandemic-unveils-the-importance-of-investing-in-human-capital-in-moldova

Useh, U. (2021). Sustainable Development Goals as a Framework for Postgraduate Future Research Following COVID-19 Pandemic: A New Norm for Developing Countries. Higher Education for the Future 8(1) 123–132.

Zeleza, PT ve Okanda, PM (2021). Enhancing the Digital Transformation of African Universities. *Journal of Higher Education in Africa*, 19(1), 1-28.